

TIESISKIE NOSACĪJUMI AUDU UN ORGĀNU IZŅEMŠANAI NO DONORA

LEGAL CONDITIONS FOR THE REMOVAL OF THE TISSUES AND ORGANS FROM THE DONOR

Santa Tropa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, santa.tropa@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Mg.iur. *Aldis Kaļva*

Abstract. *Organ transplantation is the best method for replacing damage organs and tissues. The history of organ and tissue transplantation is not so old, only after 18th century researchers started the experiments using animals, but until the 20th century, experiments were unsuccessful. Only after thousands of experiments with humans and animals, researchers understood how to overcome transplantation barriers. Now researchers are able to perform transplant easily and successfully using cells, tissues and organs from living donor or cadaveric (donor, who are dead).*

Keywords: *cadaveric, donor, legal system, living donor, recipient, transplant, transplantation.*

Ievads

Transplantācija ir labākais veids kā aizstāt bojātas šūnas, audus vai orgānus. Lai šādu ārstniecības metodi būtu iespējams pielietot, ir nepieciešamas personas, kas gatavas ziedot šūnas, audus vai orgānus, respektīvi, nepieciešami donori, kuri nesavtīgu nolūku vadīti ir gatavi ziedot daļu no sevis, lai palīdzētu kādam citam tiesību subjektam. Personas, kas var ziedot savus orgānus, var iedalīt divās grupās – dzīvi donori un miruši donori. Tas nozīmē, ka ziedotie orgāni nāk vai nu no miruša, vai no dzīvā donora, tādējādi radot attiecīgi mirušo donoru un dzīvo donoru transplantācijas. Neatkarīgi no tā, vai transplantanti tiek iegūti no dzīva vai miruša donora, ir nepieciešams veikt virkni darbību, lai transplantācija noritētu tiesiski, nepārkāpjot kāda subjekta tiesības.

Pēdējā desmitgadē visā pasaulē ir nepārtraukti palielināts orgānu transplantāciju skaits. Tomēr pieejamo orgānu trūkums un vajadzīgo pacientu skaita pieaugums ir rezumējies ar ilgiem un gariem audu un orgānu gaidīšanas sarakstiem. Miruša cilvēka audu un orgānu izmantošana recipientam rada dažādus neatrisinātus ētiskus un juridiskus jautājumus, kas attiecināmi uz mirušā un arī pārdzīvojošo radnieku tiesībām.

Pētījuma **mērķis** ir analizēt tiesiskos nosacījumus audu un orgānu izņemšanai no dzīva vai miruša cilvēka (donora), konstatēt problēmas un piedāvāt to risinājumus.

Pētījuma **objekts** ir transplantācijas tiesiskās attiecības.

Pētījuma **priekšmets** ir tiesiskie nosacījumi šūnu, audu un orgānu ieguvei no dzīva un miruša cilvēka

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, autore izvirzīja šādus **uzdevumus**:

- 1) pamatprincipu izpēte šūnu, audu un orgānu ieguvei no dzīva cilvēka;
- 2) pamatprincipu izpēte šūnu, audu un orgānu ieguvei no miruša cilvēka;
- 3) analizēt nepilngadīgas personas tiesības ziedot šūnas, audus un orgānus;
- 4) analizēt personu ar ierobežotu rīcībspēju tiesības izteikt gribu par rīcību ar to ķermeni pēc nāves;
- 5) izpētīt priekšnoteikumus iedzīvotāju reģistrā izdarāmam ierakstam par aizliegumu izmantot šūnas, audus un orgānus.

Lai sasniegtu darba izvirzīto mērķi, darba izstrādāšanā izmantotas vairākas pētījuma **metodes**: vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā, gramatiskā, semantiskā, teleoloģiskā un sistēmiskā pētīšanas metode, kā arī induktīvā un deduktīvā metode.

Darba tapšanas procesā, lai tiktu izpildīti izvirzītie uzdevumi, tika izmantota juridiskā literatūra (monogrāfijas, zinātniskie raksti, normatīvo aktu komentāri) un normatīvie akti. Literatūru bija nepieciešams aplūkot latviešu valodā un svešvalodā, lai noskaidrotu kādus transplantantus iespējams iegūt no dzīva vai miruša donora, kāda loma ir šo personu gribai transplantācijas tiesiskajās attiecībās. Ideju nostiprināšanai izmantoti normatīvie akti gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī.

Dzīva cilvēka šūnu, audu vai orgānu izņemšana transplantācijai un tā gribas izpausme

Šūnu, audu un orgānu ieguve no dzīva donora transplantācijai uzskatāma par izņēmumu, kas saistīts ar no mirušiem donoriem iegūtu orgānu trūkumu. Šūnas, audus un orgānus no dzīva donora drīkst iegūt vienīgi tādēļ, lai nodrošinātu ārstniecisku guvumu recipientam, un tikai tad, ja nav pieejams attiecīgs miruša cilvēka orgāns vai audi un nav citas tikpat efektīvas ārstēšanas metodes (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Tiesiskais pamats transplantantu ieguvei no dzīva donora, nosakot, ka šūnu, audu un orgānu iegūšana no dzīva donora iespējama tikai ar viņa rakstveida piekrišanu, pieļaujot minimālu risku donora veselībai un informējot donoru par minētās iejaukšanās mērķi, raksturu, sekām un risku. No dzīva donora var ņemt tikai transplantantus, kuri ir atjaunoties spējīgi un izņēmuma gadījumos pieļaujama vienas nieres izņemšana transplantācijas nolūkiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanas kārtība, 1992*).

Likumā “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” ietverta norāde uz nieri, kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu ir ierobežojoša. Taču autore secina, ka dzīvs donors Latvijā var ziedot arī vienu nieri, daļu aknas, daļu aizkuņģa dziedzera, daļu no tievās zarnas. Piemēram, aknas daļa nepieder pie audiem, kas spēj atjaunoties, līdz ar to konstatējama pretruna praksē un normatīvajā aktā. Autore piedāvā likumā ieviest korekcijas, un norādi par nieri kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu, aizstāt, norādot, ka no dzīva donora var ņemt tikai atjaunoties spējīgus audus, un izņēmuma gadījumos pieļaujot orgānu daļu izņemšanu, ja tas neapdraud un nepasliktina donora veselību.

Kopš 2010.gada 1.augusta Latvijai ir saistoša Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā – Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, kas paredz valsts pienākumu nodrošināt, ka dzīva donora izteiktā piekrišana ziedot šūnas, audus vai orgānus ir konkrēta, un izteikta vai nu rakstiski, vai oficiālas instances priekšā. Latvijā rakstveida piekrišana audu un orgānu ieguvei no dzīva donora noformējama rakstveidā, proti, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē ir jāiesniedz attiecīgs iesniegums, ko var izdarīt dažādos veidos – pa pastu, elektroniski, apliecinot savu iesniegumu ar drošu elektronisko parakstu (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*). Dzīvā donora piekrišanai, izņemt audus un orgānus transplantācijai ir jābūt brīvprātīgai un apzinātai, kā arī tā ir atsaucama jebkurā laikā (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*), t. i., privātās autonomijas principa ievērošana.

Pēc vispārīgā principa ziedot šūnas, audus un orgānus atļauts rīcībspējīgai, 18 gadu vecumu sasniegušai personai, taču īpašos gadījumos pieļaujama atkāpe no šā principa - pirmkārt, nav pieejams atbilstošs donors, kas spēj dot piekrišanu, otrkārt, recipients ir donora brālis vai māsa, treškārt, jāpastāv iespējai ar šo ziedojumu glābt recipienta dzīvību, ceturtkārt, ir saņemta donora likumiskā pārstāvja, likumā noteiktas iestādes, personas vai instances atļauja transplantanta ieguvei, un, piektkārt, potenciālais donors neceļ iebildumus (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*). Visiem šiem nosacījumiem ir jāizpildās vienlaicīgi, ja kaut viens no tiem netiek izpildīts, tad audi nav iegūstami (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Transplantantu ieguve no dzīva donora pieļaujama tad, ja tas neapdraud šīs personas veselības stāvokli. Ministru kabineta noteikumi paredz, ka donoram nepieciešams veikt virkni pārbažu, pēc kurām medicīnas konsīlijs sniedz atzinumu par to, vai šī persona var kļūt par transplantācijas donoru vai aizliedz to (*Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām, 2013*). Ja personai pārbažu rezultātā tiek konstatēts cukura diabēts, HIV, audzējs vai citas slimības, kas var ietekmēt transplantantu vai donoru, orgāna ieguve no šādas personas netiek veikta (*Latvijas transplantācijas centrs, 2021*), tas būtu pretrunā ar nosacījumu, ka

dzīvs donors var ziedot transplantantu tikai tad, ja tas neapdraud donora dzīvību. Ieguves organizācijas ārstniecības personai pirms orgānu un audu transplantācijas ir pienākums sniegt donoram piemērotā, skaidrā un viegli saprotamā veidā informāciju par orgānu ieguves ārstniecisko mērķi, iespējamiem ieguvumiem un riskiem; donora iespējamiem aizsardzības pasākumiem; donora datu pierakstīšanas veidu, viņa datu aizsardzību un konfidencialitātes ievērošanu; laboratoriskiem izmeklējumiem un tiesībām saņemt to rezultātus un skaidrojumus; nepieciešamību saņemt obligātu donora piekrišanu pirms orgānu ieguves. Ārstniecības personai nepieciešams pārliecināties, ka potenciālais donors sapratis iepriekšminēto informāciju, izmantojis iespēju uzdot jautājumus un saņemt atbildes un ir apstiprinājis, ka visa sniegtā informācija par sevi ir patiesa (*Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība, 2013*).

Vispārīgi dzīvu orgānu donoru ziedojumi iedalāmi trīs kategorijās, kur katra no tām iezīmē savu problēmu loku. Var izšķirt šādas ziedojumu kategorijas: 1) tieši ziedojumu pazīstamam recipientam; 2) vispārīgi ziedojumi tiem, kuri ir iekļauti gaidīšanas sarakstā; 3) tiešs ziedojums iepriekš nepazīstamam recipientam (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*). Ar pazīstamu recipientu jāsaprot tādas personas, kas ir donora ģimenes loceklis vai draugs. Šādā transplantanta ziedošanas gadījumā šaubas var radīt tas, ka donors vēlas ziedot transplantantu brīvprātīgi, jo pastāv iespēja, ka tuvinieki tīši vai arī neapzināti izdara spiedienu ziedot orgānu (*Robert, Truog, 2015*) Autoresprāt, transplantācijas centriem objektīvi jāvērtē, vai donora lēmumā ziedot transplantantu nav pamudināšanas, piespiešanas vai citādi nepamatotas ietekmes, izpētot un analizējot ziedošanas iemeslus un iespējamo attiecību raksturu, kas pastāv starp recipientu un donoru.

Vispārīgs ziedojums recipientam, kas iekļauts gaidīšanas sarakstā, ietver donora un recipienta savstarpēju anonimitāti un informācijas trūkumu par recipientu (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*). Lielākajā daļā transplantācijas programmu donoram nekas netiek norādīts par transplantanta saņēmēju un otrādi, dažkārt mēdz norādīt vispārīgas pazīmes, piemēram, donora vai recipienta vecums. Ja pēc transplantācijas operācijas donors vai saņēmējs aizliedz transplantācijas programmai sniegt vai saņemt informāciju par otru, gan donors, gan saņēmējs nekad nevar uzzināt nekādu informāciju par otru personu, proti, nespēj arī identificēt, līdz ar to satikt (*U.S. Department of Health & Human Services, 2015*). Donoriem, kas vēlas ziedot transplantantu recipientam, kas iekļauts gaidīšanas sarakstā, ir novērojamas psiholoģiski apšaubāmas motivācijas, piemēram, zems pašnovērtējums, iespējama mediju uzmanība, iesaiste recipienta dzīvē u. tml. (*Robert, Truog, 2015*). Latvijā personai, pirms tā kļūst par donoru svešam cilvēkam, ir iespēja saņemt psihiatra konsultāciju, lai noskaidrotu personas patiesos nolūkus un gatavību kļūt par orgānu donoru ar visām no tā izrietošajām sekām (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Gadījumos, kad orgāns tiek ziedots iepriekš nepazīstamam, bet konkrētam recipientam, rada līdzīgus ētiska rakstura jautājumus, kā norādīts iepriekš, un vēl divus citus, proti, šāds ziedojums veicina netaisnīgu orgānu sadalījumu. Orgāns tiek ziedots konkrētam recipientam, izslēdzot iespēju šo orgānu saņemt tam, kam tas ir visvairāk nepieciešams. Otrkārt, ziedojumu iespējas konkrētam recipientam paver iespēju orgānu pirkšanai un pārdošanai, kas ir aizliegta saskaņā ar normatīvajiem aktiem, neizslēdzot iespēju, ka mazturīgs donors saņem materiālu kompensāciju no recipienta. Pamatojoties uz iepriekš minēto, tiešas ziedošanas gadījumā nepazīstamam transplantanta saņēmējam, psihiatriem sevišķi rūpīgi jāvērtē donora motivācija ziedot audus vai orgānus (*Robert, Truog, 2015*). Autore piekrīt augstāk norādītajiem argumentiem, pamatojot to ar nepieciešamību pārliecināties, ka persona vēlas ziedot audus vai orgānus labu, nevis savtīgu, nolūku vadīta, tādējādi saglabājot ziedošanas būtību.

Būtisks noteikums transplantācijas procesā ir konfidencialitātes principa ievērošana. Šādās tiesiskajās attiecībās tiek aizsargātas donora un recipienta tiesības un anonimitāti. Izdarot transplantāciju, medicīnas darbiniekiem jānodrošina donora un recipienta savstarpēja anonimitāte, ja viņi nav tuvākie piederīgie (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Savstarpēja anonimitāte ir nepieciešama, lai netiktu ietekmētas orgāna ziedotāja un saņēmēja tiesības, kā arī sabiedrības attieksme pret ziedošanu kopumā (*Jušinskis, 2016*).

Transplantācijas attiecības ir bezatlīdzības attiecības starp donoru un recipientu. Normatīvais regulējums nepieļauj, ka recipients varētu izmaksāt donoram kādus mantiskus labumus. Vienīgais tiesiskais labums, ko recipients saņem par savām pūlēm, ir tiesības līdz dzīves beigām saņemt valsts garantēto medicīnisko palīdzību bez maksas (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Miruša cilvēka šūnu, audu un orgānu izņemšana transplantācijai un tā gribas izpausme

Lai no miruša cilvēka izņemtu šūnas, audus un orgānus ir nepieciešams konstatēt šīs personas smadzeņu vai bioloģisko nāvi (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*), no tā izriet, ka mirušo donoru transplantantu ziedojumus iespējams iedalīt divās kategorijās: 1) ziedošana smadzeņu nāves gadījumā; 2) ziedošana bioloģiskās nāves gadījumā.

Smadzeņu nāves gadījumā iegūstamie orgāni ir visvērtīgākie, tie ir “dzīvi,” turklāt no personas ar smadzeņu nāvi būtībā var izmantot visus orgānus. Orgānu ieguve no šādiem pacientiem iespējama tādēļ, ka mediķi ir pilnīgi pārliecināti, ka smadzeņu nāve ir neatgriezeniska, tas ir stāvoklis ar letālu smadzeņu struktūras bojājumu (*Janule, 2007*). Bioloģiskās nāves gadījumā organisms neatgriezeniski zaudē dzīvības funkcijas, kas nav atjaunojamas ar reanimācijas vai intensīvās terapijas metodēm (*Kārība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai, 2007*), šajā gadījumā būtiski pieņemt lēmumu par personas orgānu izņemšanu, proti, noskaidrot dzīves laikā izteikto gribu. Gadījumos, kad potenciālā donora nāves cēlonis nav zināms, vai personai bijušas citas būtiskas veselības problēmas (ļaubdabīgs audzējs, infekcijas u. tml.), šādi orgāni nav izmantojami un donora ķermenis jānodod morfoloģiskai izmeklēšanai, un uz to pamatojoties tiek sastādīts akts par personas orgānu neizmantošanu transplantācijai (*Ašneviča-Slokenberga, 2015*).

Pasaulē attiecībā uz šūnu, audu un orgānu ziedošanu pēc nāves pastāv divas piekrišanas sistēmas: izteiktas jeb nepārprotama piekrišanas sistēma un prezumētā piekrišanas sistēma. Pirmajā sistēmā personai pašai tieši sava griba ir jāizsaka, reģistrējot atļauju izmantot savus audus un orgānus pēc nāves. Ja šāda atļauja nav reģistrēta, audi un orgāni nav izņemami. Savukārt prezumētās piekrišanas sistēma paredz, ka personai pašai tieši sava griba nav obligāti jāizsaka, lai orgānus varētu izmantot. Pietiek ar to, ka persona savas dzīves laikā nav izteikusi aizliegumu (*Birģelis, 2020*). Latvijā ir prezumētā piekrišanas sistēma, un tiesiskais pamats iegūt šūnas, audus un orgānus no miruša donora noteikts likumā “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”.

Iegūt no miruša cilvēka šūnas, audus vai orgānus ir aizliegts divos gadījumos, un, proti, 1) Iedzīvotāju reģistrā persona norādījusi, ka aizliedz pēc savas nāves izmantot tās šūnas, audus un orgānus; 2) Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu un šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam ir rakstveidā informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa audus un orgānus pēc nāves (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Ārstniecības personālam pirms lēmuma pieņemšanas, vispirms jānoskaidro Iedzīvotāju reģistrā ierakstītās ziņas, un tas ir iespējams tikai tādā gadījumā, ja mirušā personība ir zināma, proti, to iespējams identificēt. Savukārt, ja mirušā personība nav zināma, tad nav iespējams noskaidrot, kādas ziņas par šo personu ir Iedzīvotāju reģistrā, tāpēc šūnu, audu un orgānu ieguve no šādas personas ir aizliegta (*Olsena, 2010*). No šā var secināt, ka pastāv trīs gadījumi, kad ir aizliegts izmantot personas šūnas, audus un orgānus, visos pārējos gadījumos transplantantu ieguve ir atļauta, respektīvi audu un orgānu izņemšana notiek tiesiski.

Likuma “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” pastāvošās normas ir pretrunīgas. Likums nosaka, ka “informāciju par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu aizliegt vai atļaut izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves tuvākajiem piederīgajiem ir tiesības paust ārstniecības iestādei (audu un orgānu ieguves centram) līdz attiecīgās audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam” (11.panta pirmais teikums), un tai pat laikā šā paša panta otrais teikums nosaka – “miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu” un likuma 18.pantā noteiktajam, proti, “miruša cilvēka audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu” (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Līdz 2019.gadam, tika noteikts, ka, lai persona spētu izdarīt izvēli audu un orgānu ziedošanā, tai nepieciešama pilna rīcībspēja (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Tādējādi tika ierobežotas personas tiesības lemt par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves. Tiesības lemt par sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves ir uzskatāmas par personiskām nemantiskām tiesībām, kas piemīt ikvienai personai (*Birģelis, 2020*). Saskaņā ar Civillikuma 356.¹

pantu rīcībspēja attiecībā uz personiskām nemantiskām tiesībām nav ierobežojama (*Civillikums, 1937*), respektīvi tiesības lemt par savu ķermeni pēc nāves piemīt jebkurai pilngadīgai personai. Pamatojoties uz iepriekš minēto, likumā norāde par rīcībspēju tika izņemta, nosakot, ka katra pilngadīga persona ir tiesīga izteikt gribu par aizliegumu vai atļauju izmantot tās audus, šūnas vai orgānus pēc tās nāves (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*).

Autore konstatē, ka šobrīd likumā “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” netiek noteikta kārtība kādā personas ar tiesas noteiktajā apjomā ierobežotu rīcībspēju un pār kurām nodibināta aizgādība, izsaka gribu par rīcību ar to ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves. Saskaņā ar Latvijas Republikas Civillikumu aizgādība nodibināma pār trīs personu grupām, t. i., 1) nepilngadīgie; 2) personas, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ un 3) garā slimie (*Civillikums, 1937*). Pirmās divas personu grupas autore analizēs zemāk, šobrīd vēršot uzmanību uz garā slimajiem, proti, personām ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem. Civillikums nosaka, ka šādām personām rīcībspēja var tikt ierobežota tādā apjomā, kādā tā nespēj saprast savu darbību nozīmi vai nespēj savu darbību vadīt (*Civillikums, 1937*). No priekš minētā secināms, ka šādām personām var tikt ierobežotas tiesības arī izteikt gribu par rīcību ar tās ķermeni, audiem orgāniem pēc nāves, jo autoresprāt, šādas gribas izteikšanas ierobežošana aizsargā šīs personas intereses. Aodus un orgānus nedrīkst izņemt personai, kas nav spējīga dot piekrišanu, proti, brīvprātīgu un apzinātu piekrišanu (*Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, 1997*). Autoresprāt, nebūtu tiesiski, ja šādām personām lēmumu par atļauju vai aizliegumu izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc nāves pieņemtu aizgādnieš, kā to savā promocijas darbā norādījusi S. Olsena, jo, lai arī personas rīcībspēja ir ierobežota, ir jāsaņem šīs personas cieņas pēc nāves (*Olsena, 2010*). Šādā gadījumā vispār nevar iet runa par ziedošanu, jo tas ir pretrunā brīvprātības principam un altruisma raksturam. Autore piedāvā papildināt likuma “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” 2.pantu sesto daļu, ietverot norādi par to, ka no personām, pār kurām nodibināta aizgādība garīga rakstura vai citu veselības traucējumu dēļ, audu un orgānu izņemšana ir aizliegta.

Atšķirīga pieeja būtu jānodrošina situācijās, kad persona lemtspēju zaudē dzīves laikā, proti, dzīves laikā tā saslīmt ar garīga rakstura slimību vai cita veida veselības traucējumiem, taču līdz tam ir izteikusi gribu par rīcību ar tās ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves. Par tiesisku rīcību būtu uzskatāmas darbības, kuras atbilst līdz aizgādības nodibināšanas brīdim izteiktajai gribai. Savukārt, ja personai no dzimšanas ir garīga rakstura vai cita veida veselības traucējumi, kas neļauj izteikt brīvprātīgu gribu, lietderības apsvērumu dēļ, par šo stāvokli būtu nepieciešams iekļaut ziņas Iedzīvotāju reģistrā, tādējādi nodrošinot to, ka personai nonākot ārstniecības iestādē smagā stāvoklī uzreiz pieejama informācija, ka šī persona nevar tikt uzskatīta par potenciālo donoru un pēc nāves audu un orgānu ieguve transplantācijai no šādas personas ir aizliegta.

Ja pilngadīgai personai tiek nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, tad šinī gadījumā tiek ierobežota personas rīcībspēja. Pirmām kārtām, šie ierobežojumi attiecas uz mantisko jomu, otrkārt, tiek paredzētas noteiktas mantiskās tiesības, uz kurām netiek attiecināti rīcībspējas ierobežojumi, tādējādi diferencējot arī pašu tiesību jomu (*Mazure, 2014*). No tā izriet, ka šādas aizgādības nodibināšanas gadījumā, persona ir tiesīga patstāvīgi izteikt gribu par tās rīcību ar ķermeni, audiem un orgāniem pēc nāves, jo audu un orgānu ziedošanai pēc nāves piemīt bezatlīdzības raksturs.

Nepilngadīgas personas tiesības izlemt par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves ir ierobežotas, proti, persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, nav tiesīga izteikt savu gribu par rīcību ar tās ķermeni pēc nāves - šādas tiesības tiek piešķirtas vienam no nepilngadīgās personas likumiskajiem pārstāvjiem (*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, 1992*). Ir nepareizi ierobežot nepilngadīgās personas tiesības šādā personiskā jautājumā, jo citās jomās likumdevējs paredz, piemēram, atbildības uzņemšanos (kriminālatbildība un administratīvā atbildība no 14 gadu vecuma), (*Krimināllikums, 1998*), kā arī pieņemt dažādus lēmumus un rīkoties patstāvīgi (testamenta rakstīšana no 16 gadu vecuma), (*Civillikums, 1937*), stāšanās darba tiesiskajās attiecībās no 13 gadu vecuma (*Darba likums, 2001*) u. c. Pacientu tiesību likumā tiek noteikts, ka nepilngadīgam pacientam ir tiesības tikt uzklaustam un atbilstoši savam vecumam un briedumam piedalīties ar ārstniecību saistītā lēmuma

pieņemšanā. Kā arī no 14 gadu vecuma pacients ir tiesīgs izteikt savu gribu attiecībā uz ārstniecības veikšanu (*Pacientu tiesību likums, 2009*). Autoresprāt, arī personām, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, un apzinās orgānu ziedošanas būtību, ir jāpiešķir tiesības izteikt savu gribu par šūnu, audu un orgānu izmantošanu pēc tās nāves.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Likuma "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 13.panta otrā daļa nosaka, ka vienīgais atjaunoties nespējīgais orgāns, ko izņēmuma gadījumā pieļaujams transplantēt, ir niere. Taču dzīvs donors Latvijā var ziedot arī daļu aknas, daļu aizkuņģa dziedzera, daļu no tievās zarnas. Piemēram, aknas daļa nepieder pie audiem, kas spēj atjaunoties, līdz ar to konstatējama pretruna praksē un normatīvajā aktā. Tiek piedāvāts likumā ieviest korekcijas, un norādi par nieri kā vienīgo atjaunoties nespējīgo orgānu, aizstāt, norādot, ka no dzīva donora var ņemt tikai atjaunoties spējīgus audus, un izņēmuma gadījumos pieļaujot orgānu daļu izņemšanu, ja tas neapdraud un nepasliktina donora veselību.
2. Dzīvo šūnu, audu un orgānu ziedojumi iedalāmi trīs kategorijās: 1) tiešs ziedojums pazīstamam recipientam; 2) vispārīgi ziedojumi tiem, kuri ir iekļauti gaidīšanas sarakstā; 3) tiešs ziedojums iepriekš nepazīstamam recipientam. Tiešas ziedošanas gadījumā nepazīstamam transplantanta saņēmējam ir nepieciešams sevišķi rūpīgi izvērtēt donora motivāciju ziedot šūnas, audus vai orgānus, tādējādi samazinot risku, ka notiek orgānu pirkšana - pārdošana.
3. Transplantantu ieguve no miruša donora pieļaujama visos gadījumos izņemot: 1) ja Iedzīvotāju reģistrā ir mirušās personas aizliegums; 2) Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu un šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam ir informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa šūnas, audus un orgānus; 3) mirušā personība nav zināma, tāpēc gribu Iedzīvotāju reģistrā nav iespējams noskaidrot.
4. Likuma "Par miruša cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā un cilvēka audu un orgānu izmantošanu" 1 .pantu nepieciešams papildināt ar terminu skaidrojošo sadaļu, ietverot tajā termina "tuvākie piederīgie" skaidrojumu. Ar tuvākajiem piederīgajiem jāsaprot tās personas, kas ar recipientu atrodas radniecības attiecībās līdz trešajai pakāpei un svainības attiecībās līdz otrajai pakāpei. Gadījumos, kad donors atrodas radniecības attiecībās ar recipientu, taču donors izsaka gribu ziedot audus vai orgānus anonīmi, ņemt vērā šīs personas gribu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Cilvēka audu un šūnu izmantošanas kārtība* (22.10.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.1176. <https://likumi.lv/ta/id/261810-cilveka-audu-un-sunu-izmantosanas-kartiba>, sk. 21.04.2021.
2. *Civillikums* (28.01.1937). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>, 25.04.2021.
3. *Darba likums* (20.06.2001). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums>, sk. 21.04.2021.
4. *Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai* (27.03.2007). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 215. <https://likumi.lv/ta/id/155624-kartiba-kada-veicama-smadzenun-biologiskas-naves-fakta-konstatesana-un-mirusa-cilveka-nodosana-apbedisanai>, sk. 21.04.2021.
5. *Konvencija par cilvēktiesību un cilvēka cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā - Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu* (04.04.1997). Eiropas Padome. <https://likumi.lv/doc.php?id=202995>, sk. 21.04.2021.
6. *Krimināllikums* (17.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>, sk. 21.04.2021.
7. *Noteikumi par cilvēka orgānu izmantošanu medicīnā, kā arī cilvēka orgānu un miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu medicīnas studijām* (29.01.2013). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.70. <https://likumi.lv/ta/id/254753-noteikumi-par-cilveka-organu-izmantosanu-medicina-ka-ari-cilveka-organu-un-mirusa-cilveka-kermena-izmantosanu-medicinas-studijam>, sk. 21.04.2021.
8. *Pacientu tiesību likums* (17.12.2009). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums>, sk. 21.04.2021.
9. *Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā* (15.12.1992). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/62843-par-mirusa-cilveka-kermena-aizsardzibu-un-cilveka-audu-un-organu-izmantosanu-medicina>, sk. 21.04.2021.
10. Ašņevica-Slokenberga, S. (red.), (2015). *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.

11. Birģelis, M. (2020). Uzlabojumi audu un orgānu transplantācijas sistēmā no cilvēktiesību skatupunkta. *Jurista Vārds*, 2 (1112).
12. Janule, P. (13.02.2007). Nodarījumi, kas saistīti ar nelikumīgu audu un orgānu izņemšanu. *Jurista Vārds*, 8.
13. Jušinskis, J. (25.11.2016). Transplantalogi: Izteikt minējumus par iespējamiem orgānu donoriem ir neētiski. <https://medicine.lv/raksti/transplantalogi-izteikt-minejumus-par-iespejamiem-organu-donoriem-ir-neetiski>, sk. 21.04.2021.
14. Latvijas Transplantācijas centrs (2021). Transplantācijas centrs. http://www.transplantacija.lv/informacija-arstiem/transplantācijas_centrs, sk. 21.04.2021.
15. Mazure, L. (2014). *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība: monogrāfija*. Rēzekne: Līga Mazure.
16. Olsena, S. (2010). *Miruša cilvēka aizsardzība un audu izmantošana medicīnā*. Promocijas darbs, https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5061/17228-Solvita_Olsena_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y, sk. 25.04.2021.
17. Robert, D. Truog M. D. (2015). The Ethics of Organ Donation by Living Donors. *The New England Journal of medicine*, 353 (5), 441-447. Retrieved 21.02.2021 from <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp058155>
18. U.S. Department of Health & Human Services (2015). *Living Non-Directed Organ Donation*. Retrieved 21.04.2021 from <https://saite.lv/5s8Rb>

Summary

Removal of tissues and organs from a living or dead person is an established practice in a world that poses legal and ethical challenges, because transplantation is the best way to replace damaged cells, tissues or organs. In order to allow such a treatment method to be applied, it is necessary for persons who are prepared to donate cells, tissues or organs, i.e. donors who are prepared to donate part of themselves for selfless purposes in order to help another right-holder. Regardless of whether transplants are derived from a living or deceased donor, it is necessary to carry out a series of actions in order that transplants are legally carried out without infringing the rights of any entity. In Latvia, transplants are regulated by the Law on the Protection of the Body of Deceased Human Beings and the Use of Human Tissues and Organs in Medicine. Although amendments were made to the law in 2019, there are still shortcomings which can lead to disputes - including the right of certain persons to express their will for action with their body after death, which is necessary to prevent, consequently, the hypothesis raised by the author at the beginning of the bachelor research, has been confirmed.